

Een gewetensbezwaar is niet a-sociaal

**Uitgave van het
Humanistisch Verbond**

Versijnt om de veertien dagen

**24ste jaargang nummer 23
6 december 1969**

Hoofredacteur: Casper Vogel

Redactieraad:

mr. dr. M. Rood-de Boer, H. Mozes, mej. E. van
der Reijden, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof

Redactiesecretaris: F. C. van Soesbergen

Paulus Buyslaan 23 Amersfoort

Telefoon 03490-16474

Administratie, abonnementen en advertenties:

postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 24641

giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijzen per jaar:

voor Nederland, andere E.E.G.-landen, Suriname

en de Antillen f 11,-

overige landen f 13,50

Losse nummers f 0,50

In dit nummer (8 pag.) o.a.:

H. J. Roethof: Uithuilen, of opnieuw bezinnen? (pag.3)

**Dienstweigering: Wet gewetensbezwaarden aan
herziening toe (pag. 4)**

**Najaarskonferentie Socrates: vervreemding door
eksperiment in de kunst (pag. 5)**

**B. Stroman: Dappere onderneming van Globe en
Theater (pag. 6)**

Men hoeft zich er niet voor te schamen tegen oorlog te zijn en op die grond weigeren in militaire dienst te gaan. In Nederland is het gelukkig mogelijk in zo'n geval een beroep te doen op een speciale wet: de Wet Gewetensbezwaarden Militaire Dienst. Men moet zich er kennelijk wel voor schamen als tegenstander van oorlog de revolutionaire beweging in bijvoorbeeld Zuid-Amerika te billijken. Want zulke gewetensbezwaarden erkent de minister niet. Hij maakt geen onderscheid tussen oorlog tussen staten en een gewapende strijd om sociale verheffing en noemt beide: oorlogsgeweld. Steeds meer jonge mensen (en zij niet alleen) zijn dat principieel met de minister oneens. Zij vinden het brute geweld waarmee geschillen tussen staten beslecht worden wezenlijk iets anders dan geweld als laatste redmiddel van een onderdrukte massa om een menswaardig bestaan te verkrijgen. Omdat zij niet willen liegen, moeten zij dus erkennen dat hun geweten zich tegen dat laatste niet verzet. Daarmee snijden ze bewust de weg af om als gewetensbezwaarde te worden erkend. Ze weigeren mee te doen aan 'de grote leugen' waartoe menig verzoeker zich nog steeds laat verleiden.

Een andere, groeiende groep dienstweigeraars verzet zich tegen bepaalde aspecten van de Nederlandse militaire dienst. Zij achten het onaanvaardbaar dat binnen NAVO-verband zij zich mede-dienstbaar kunnen maken aan hun inziens verachtelijke regimes als in Portugal en Griekenland. Zij willen best meehelpen aan de defensie van hun land, maar weigeren dat te doen op de huidige wijze. Zij zien democratie niet alleen als 'je neerleggen bij de wil van de meerderheid' maar wensen dat ook naar eer en geweten te doen. Valt het hun kwalijk te nemen?

De groeiende kritiek op het erkenningsbeleid met betrekking tot gewetensbezwaarden is voor een goed deel juist. In de eerste plaats al door de wetstekst, die immers eist dat het gewetensbezwaar zich tegen *elk oorlogsgeweld* verzet. Dat is veelal teveel gevraagd. De gewetensbezwaarden richten zich tegen militaire dienst, en *als zodanig* behoren zij onderzocht te worden. De volgorde die de wetgever stelt is de omgekeerde. Er wordt een bezwaar geformuleerd (nog afgezien van het feit dat dat een veel te ruime formulering is) en daaraan dient een

geweten zich te conformeren, anders is het niet bezwaard, en moet de jongen maar in dienst. Het zal toch duidelijk zijn dat dit uitgangspunt menig volstrekt eerlijke jongen tussen de wal en het schip doet belanden (men denke slechts aan het recente geval van Ron Boot) en die geen recht doet aan authenticiteit en onschendbaarheid van zijn opvatting.

Gebreken zijn er ook te constateren bij de erkenningsprocedure en de tewerkstelling van erkende gewetensbezwaarden. De procedure zelf is er een die voor velen een sfeer van wantrouwen ademt. Meer nog dan dat de bezwaren met een gevoel van respect worden onderzocht, moet de verzoeker 'waar maken' dat zijn bezwaren gefundeerd zijn. Daaraan is voorafgegaan een onderzoek van het sociale milieu waaruit hij afkomstig is en een gesprek met een psychiater. Vooral dit laatste wekt associaties met een gevoel van abnormaliteit en 'patiënt zijn'. Als een verzoeker dan al het gevoel heeft serieus genomen te worden, verrast hem in elk geval de twijfel waarmee hij tegemoet wordt getreden.

Het is duidelijk: de wetgever ziet de gewetensbezwaarde nog steeds als een anti-soldaat. En dat verklaart de werkzaamheden die aan het eind van een lange erkenningsprocedure op een gewetensvolle jongeman liggen te wachten: bomen kappen, vloeren dweilen, straatvegen; onbeduidend administratief werk op zijn gunstigst. Het is dit vooral dat de dienstweigeraar in een a-sociaal daglicht stelt.

Het is te hopen dat de hoorzitting van de Vaste Kamercommissie voor Defensie, waar ook het Humanistisch Verbond was vertegenwoordigd (zie pagina 4) een eerste stap is op een weg naar een geheel andere benadering van de gewetensbezwaarde. Dat de daad die hij bewust stelt positief wordt gewaardeerd; niet omdat hij gelijk heeft, maar omdat hij recht heeft op een even serieuze waardering als de dienstwillige. Gesteund door zo'n mentaliteit kan de gewetensbezwaarde nuttig werk doen, waarvoor hij zijn persoonlijke instelling meebrengt en soms ook een goede scholing. Te denken valt aan maatschappelijk werk, jeugdwerk, vredeswerk, sociale hulp. De lange en moeizame weg die hij tegenwoordig nog moet afleggen alvorens erkend te worden geeft hem daar alle recht op.

CV

KRITISCH ALLERLEI

Discriminatie (I)

Nederland zo vriendelijk en aardig voor mensen met een andere huidskleur, hè? Discriminatie hier een vies woord, nietwaar? Nou, vergeet het maar, zegt het Amerikaanse tijdschrift Newsweek. Onder de kop 'Trots en vooroordeel' schrijft het blad: 'Het Nederlandse volk, dat zijn joden in de Tweede Wereldoorlog dikwijls zo dapper heeft verdedigd, is thans minder vriendelijk voor zijn niet-blanke bevolking en meer in het bijzonder voor de Ambonezen uit Indonesië.' Aan beide zijden, meent Newsweek, zijn fouten gemaakt. De Ambonezen hebben trouw gediend in het Koninklijk Nederlands-Indische leger en toen Indonesië in 1949 onafhankelijkheid verkreeg, werden ongeveer 12.500 Ambonezen voor hun eigen bescherming naar Nederland overgebracht. Hoewel aangenomen werd, dat hun verblijf van tijdelijke duur zou zijn, konden zij niet terugkeren omdat zij door de Indonesiërs nog steeds als landverraders werden beschouwd. Thans, aldus Newsweek, beklaagen vele Ambonezen zich over het sociale en economische onderscheid en zeggen zij, dat de kreet 'zwartkop', van een blanke de oorzaak kan zijn van een gevecht. Volgens het blad hebben de Ambonezen zelf onbedoeld de toestand verscherpt. Aangezien zij vastbesloten waren de een of andere dag naar hun eilanden terug te keren, hebben zij koppig geweigerd de Nederlandse levenswijze te aanvaarden. Discriminatie in Nederland is dus nieuws in de Amerikaanse ogen van Newsweek (toch niet het eerste het beste blaadje). Maar voor hoeveel Nederlanders zal het nieuws zijn?

Discriminatie (II)

Mirza Beg (29) was er in zijn vaderland Pakistan voor gewaarschuwd, voor hij wegging 'om de wereld te zien'. 'Je zult in het Westen niet geaccepteerd worden, omdat je niet blank bent', was de vermaning. De wereld heeft Beg nu aardig gezien en hij heeft er genoeg van. In Engeland moest hij genoeg nemen met inferieure baantjes, waarbij hij als een beest werd behandeld. In Nederland is het niet veel anders, zo is zijn ervaring (*Haagsche Courant* 8/11). Met zijn middelbare schoolopleiding en enkele jaren universiteit was hier aanvankelijk ook geen redelijke baan te vinden. Lopende band-werk, broodbakkerij, half jaar werkloos, en nu: proeven trekken op een zetterij en des

avonds overwerken als schoonmaker. Beg is gedesillusioneerd; niet omdat hij vaak beledigd of uitgescholden is, maar omdat zijn aanwezigheid juist altijd stilzwijgen van anderen oproept. Het resultaat: met zijn (Nederlandse) vrouw en twee kinderen woont hij op een kleine etage in de Haagse Schilderswijk (bekend van radio en tv). Mirza Beg gaat nu maar terug naar Pakistan, zodra hij met 's avonds schoonmaken genoeg geld heeft verdiend. 'Natuurlijk is het een risico of mijn vrouw op haar beurt nu in Pakistan kan wennen. Ik heb haar op alle zwarte kanten van het leven daar gewezen. Maar wat voor moeilijkheden ze in Pakistan ook tegenkomt, op één punt kan ik gerust zijn. Mijn vrouw zal er volledig geaccepteerd worden. In mijn land is geen discriminatie.'

Soltsjenitsin

Voor het eerst sinds 1966, toen de schrijvers Andrei Sinjafski en Yoeli Daniel werden aangehouden en naar Siberische gevangenis verbannen, heeft Sovjet-Rusland weer een 'cause célèbre': de affaire-Soltsjenitsin. De schrijver is uit de staatsbond voor letterkundigen gezet, een maatregel die vernietigende gevolgen heeft en voor zijn status van schrijver-dichter en voor zijn maatschappelijke positie. (...). Een sovjet-kunstenaar, die uit zijn staatsbond wordt geschrapt, krijgt eigenlijk een streep door zijn hele leven. De bond zorgt voor het uitgeven van zijn werk en verzekert de kunstenaar een onbezorgd bestaan door hem financieel - vooral wanneer hij de artistieke allure heeft van een Soltsjenitsin - dik in de slappe was te zetten met extra douceurtjes zoals een buitenhuis, een auto en allerlei erebaantjes. Dat

is voor Soltsjenitsin nu allemaal voorbij. Zelfs zijn voormalige beroep, leraar natuurkunde, zal hij niet meer kunnen uitoefenen. Voor dergelijke gevallen grootheden houdt het sovjet-regime nog slechts baantjes open in de trant van ongeschoold arbeider; niet meer.

Dat is nu eenmaal het vaste tarief voor sovjet-kunstenaars die, zoals Soltsjenitsin, vrijheid van meningsuiting, afschaffing van de censuur en hervorming van een door stalinisme verkankerd staatsbeleid durven voorstaan.

(*Volkskrant* 13-11)

Ongezond

Dat was heel verstandig van prof. Tinbergen. Het geld dat hij als Nobelprijswinnaar krijgt, heeft hij toebedacht aan onderzoek in het belang van de ontwikkelingslanden. Daar kan hij geen kwaad mee, zoals die andere Nobelprijswinnaar (voor medische wetenschappen) de Amerikaan Salvador Luria. Die staat al een tijd op de Zwarte Lijst van het Nationale Instituut voor de Gezondheid, waarmee mensen buiten bepaalde commissies worden gehouden. Professor Luria is een openlijk tegenstander van de Amerikaanse Vietnam-politiek en heeft, toen hij hoorde dat hij dit jaar de Nobelprijs zou krijgen, meteen gezegd dat dat geld gaat naar zijn gezin en een aantal organisaties die protesteren tegen de oorlog in Vietnam. Kennelijk vindt het Instituut voor Gezondheid het ongezonder er zo'n mening op na te houden.

Diplomatiek

Dertig kilometer ten westen van Londen werd een 22-jarige jongeman op slag gedood bij een botsing met een Mercedes, waarop het bordje CD was geschroefd. Als dat bordje er niet op had ge-

zeten had de Britse politie onmiddellijk kunnen uitzoeken door wie die botsing veroorzaakt was en dan zou de rechter zich over de schuldvraag kunnen uitspreken. Het gedrag van de Mercedes wijst er, volgens getuigenverklaringen, namelijk op dat er alcoholgebruik in het spel kan zijn geweest. De bestuurder schijnt veel te hard en veel te gevaarlijk te hebben gereden. Zeker is dat natuurlijk niet en daarom zou het goed zijn als het uitgezocht kon worden. Maar dat kan niet want de bestuurder van de Mercedes behoort tot het Corps Diplomatique en beriep zich dadelijk op zijn diplomatieke onschendbaarheid. Als luchtvaart-attaché maakt hij deel uit van de Nederlandse ambassade in Groot-Brittannië.

Het is met die onschendbaarheid een rare zaak. Het is tijden geleden mede ingesteld om de naam van een land niet in opspraak te brengen wanneer het persoonlijk gedrag van een vertegenwoordiger van dat land daartoe aanleiding zou geven. Een soort wederzijdse hoffelijkheid op hoog niveau dus, aanvankelijk in een tijd waarin het grote publiek heel wat minder aan de weet kwam dan nu het geval is. Waarom heeft die Nederlandse diplomaat dit anachronisme gehanteerd? Om zichzelf te beschermen? Om de naam van het Koninkrijk hoog te houden? Uit vaderlandsliefde? Wat een onzin. Daniël Goedhuis, hoogleraar te Leiden en luchtvaart-attaché bij Hare Majesteits Ambassade te Londen houdt zijn naam en die van zijn land het hoogst als hij onmiddellijk vrijwillig van een stoffig, misplaatst privilege had afgezien; uit bereidheid om te allen tijde de gevolgen van zijn menselijke verantwoordelijkheid te dragen.

Winter

Schijne de wereld leeg, ondergedoken, blind, geheime wet is alomvattend bezig: slechts aan het Andere, de vrouw, het kind, de sneeuw, de wolken en de wind, zijn wij bewust aanwezig.

Leven is leven niet zonder besef van dood, noch lente lente buiten de seizoenen. Natuur beslist. En dan pas zijn wij groot indien wij ons met alle nood om alle vreugd verzoenen.

Volhardt daarom. Achter de cirkel die zich sluit, ligt het oneindige verband der dingen. Laat vlinders klaar zitten onder uw huid, legt nesten aan, broedt vogels uit die overmorgen zingen.

Ondanks geweld en winter en herhaald gevaar blijven wij dag op dag tot bloei verkozen. Oefent gereedheid dan, en leeft ernaar: de weelde van de rozelaar beraamt men naar zijn rozen.

HERWIG HENSEN

Uit: *Naar het einde toe versmalt de weg.* - Meulenhoff, 1965.

Uithuilen, of opnieuw bezinnen?

(Het dilemma rond werkgemeenschappen)

Met de levensbeschouwelijke werkgemeenschappen binnen de Partij van de Arbeid loopt het ten einde. De Katholieke Werkgemeenschap (KWG) is op 13 september opgeheven, de humanisten volgden op 4 oktober, de positie van de Protestantse Werkgemeenschap is nog niet volstrekt duidelijk. Een toch niet onbewogen stuk partijgeschiedenis wordt hiermee afgesloten. Volgens sommigen omdat de doorbraak een feit is; volgens anderen omdat bezinning over levensbeschouwelijke vragen helemaal niet in een politieke partij thuishoort; volgens nog weer anderen omdat we nu eindelijk eens moeten ophouden met de 'verzuijing'. Wie heeft gelijk?

Gelijk hebben in elk geval, althans naar mijn idee, zij die zeggen, dat de situatie in 1969 een volstrekt andere is dan die in 1946 of zelfs in 1954 (toen het mandement van de Nederlandse bisschoppen verscheen). De vraag of een katholiek of een orthodoxe protestant eigenlijk wel lid mag zijn van de PvdA (of van D'66 of van de PSP) dringt zich niet meer als dwingende factor in de Nederlandse politiek op. Achterhoedegevechten zijn er in dit opzicht nog steeds en zullen nog wel even voortduren. Maar de verdere opbloei van de niet-confessionele partijen zal zich met even voorspelbare zekerheid voltrekken als de verdere afbrokkeling van de KVP.

Dientengevolge is er voor de PvdA minder noodzaak ontstaan om zich nadrukkelijk als een doorbraakpartij te afficheren. Vanzelfsprekendheden behoeft men niet te onderstrepen. Wie de zaak uitsluitend van dit gezichtspunt beziet, heeft de werkgemeenschappen – of iets dat er aan zou kunnen herinneren – inderdaad niet meer nodig.

Bezinningscentrum

De vraag wordt dan wel of er binnen de partij nog een bezinningscentrum moet komen met het doel de discussie te bevorderen over het belang van de levensovertuiging voor de politieke keus en de politieke praktijk. De laatste jaren is in toenemende mate de gedachte gegroeid, dat weliswaar de werkgemeenschappen zouden afsterven, maar dat er binnen de partij een bezinningscentrum zou ontstaan voor allen, die zo'n bezinning op de geestelijke achtergronden van het politiek handelen belangrijk achten. De structuurcommissie sprak zich in deze geest uit, het Partijbestuur ging er achter staan, maar heeft om allereerst financiële redenen de perspectieven voor dit bezinningscentrum niet vergroot door er geen geld voor uit te trekken. Op het laatste ogenblik kon er alleen nog maar een Pro Memoriestep voor worden opgevoerd. Laat ons hopen, dat het geen symbolische term is, want met enige wrange spot mag men wel zeggen, dat daarmee de belangen van het centrum wel zijn gezegend maar niet bepaald bevorderd. En zelfs dat vonden sommigen nog een stoutmoedige gedachte, want – zoals iemand op de Partijraad van 6 september opmerkte – 'bezinning doe je niet in de partij maar in je vrije tijd'.

Herman Wigbold formuleerde het in Vrij Nederland van 10 september in dezelfde geest, zij het in andere bewoordingen: 'een discussie over de principiële uitgangspunten hoort thuis in de kerk of in een van de humanistische clubs'.

Ik ben het daarmee, hoe dierbaar Wigbold mij overigens ook is, volstrekt oneens. Ik ben van mening, dat het er met de politiek bijzonder slecht zou voorstaan als bij het politieke handwerk de normen en de moraal geen rol van beslissende betekenis spelen.

Norm en moraal

Dit standpunt laat zich bij sommigen op het ogenblik slecht verkopen, ik weet het. Normen en moraal hebben al te lange tijd als evenzovele voorwendsels van sommigen gegolden om slechte zaken te verdedigen. Helaas dreigden de beide termen dan ook de onfrisse bij-smaak te krijgen van taboes en betutteling, om te beginnen in de seksuele sfeer.

Waarschijnlijk gaf dit alles mede steun aan de gedachte van diegenen (allereerst bij D'66), die het politieke bedrijf als een in de eerste plaats praktische (pragmatische) bezigheid willen zien. Als ik het (te) simplistisch mag weergeven, dan klinkt het bij D'66 ongeveer zo: 'Niet de ideologie beslist, maar de feiten geven de doorslag'. Nu mag men natuurlijk nooit feiten zonder meer naast zich neerleggen of verwaarlozen. Een politicus, die met de feiten onvoldoende rekening houdt, loopt het gevaar het hoofd in de wolken te steken en de grootste brokken te maken bij praktische verwezenlijking van zijn plannen. Aan de andere kant: als men de feiten wil ombuigen ontkomt men toch nooit aan een voorafgaand oordeel over wat wel en wat niet zedelijk verantwoord, over wat wel en wat niet rechtvaardig is.

Het verschijnsel, dat de politiek zo boordevol zit met problemen van menselijke stellingname, maakt haar nu juist aantrekkelijk. Hoe kan men bijvoorbeeld de menselijke achtergronden verwaarlozen van internationale vraagstukken als oorlog en vrede, solidariteit met de arme landen of problematiek van het geweld?

Ook voor de binnenlandse politiek gelden die menselijke achtergronden in hoge mate, vanaf de inkomensverdeling, de plaats van de arbeid in de moderne samenleving, tot en met de lucht- en waterveroontreiniging toe.

De politieke haalbaarheid van een zaak is één punt; geen politicus mag die niet te veel uit het oog verliezen, wil hij geen wereldvreemde idealist worden. Die zedelijke keus, die discussie over dringende noodzakelijke structuurwijzigingen, los van de directe politieke praktijk, acht ik daarnaast meer dan ooit geboden. Zij mag ook beslist niet aan kerken of Humanistisch Verbond met hun in politiek opzicht zeer gevarieerde achterban worden overgelaten. Zij moet bij voorkeur binnen het kader van een politieke doelstelling met ernst worden gevoerd.

Daarom bestaat aan een bezinningscentrum, dat zich een hele reeks van fundamentele vragen stelt op dit terrein, zonder er overal en bij voorbaat de directe politieke haalbaarheid bij te trekken, een sterke behoefte. Mits zo'n centrum zich niet beperkt tot op zichzelf eveneens nuttige zaken als voorbehoedsmiddelen, geestelijke verzorging bij de krijgsmacht of subsidie kerkebouw en mits men er jonge en actieve mensen mede enthousiast voor krijgt. Gezien de grote belangstelling van ook een jongere generatie voor dit soort vragen, zou dit laatste eigenlijk niet moeilijk moeten zijn.

(uit een nota van H. J. Roethof aan het hoofdbestuur).

Veertien dagen geleden heb ik u laten kennismaken met Dirk, een van de knechts van mijn vader, van ver voor de oorlog. Dirk had samen met zijn broers voor zijn vader, per advertentie een nieuwe vrouw gezocht, waarbij ze veel acht hadden geslagen op de leeftijd van de vrouw, zodat er geen 'kleine broertjes of sussies' meer konden komen. Dit met het oog op vaders niet onaanzienlijk bezit van onroerende goederen maar de vrouw had in het gezinsleven van de vier mannen rigoreus ingegrepen en had al heel gauw korte metten gemaakt met het banksaldo, door een nieuw en groter huis te bedingen, nieuwe meubels en nieuwe kleren.

Maar 't ergste van alles was, dat ze voortaan 'in stadhuistaal', zoals Dirk het noemde, moesten gaan spreken. Als hij zijn stiefmoeder na-deed en zijn onvervalst Amsterdams heel precies uitsprak met een fijn stemmetje, lagen we thuis dubbel van 't lachen maar ofschoon Dirk zijn humor niet verloor, voelde hij zich toch niet gelukkig. Toen de twee andere broers getrouwd waren, besloot de vader Dirk te hulp te komen en een ordentelijke vrouw voor hem te zoeken, waarbij hij niet ver hoefde te gaan, want door zijn deftige nieuwe huis liep de bijbehorende Duitse dienstbode rond, een kor-date goed uit de kluiten gewassen deerne en vader had z'n oog met welgevallen op dit meisje laten vallen.

Voor Dirk dan, wel te verstaan, maar Dirk wou niet. Hij pakte zijn koffers en zocht een kosthuis maar het meisje had nog andere pijlen op haar boog. Ze liet zich uit puur liefdesverdriet twee keer uit de Jacob van Lennepkade vissen en werd één keer nog net op tijd bij de oven van het gasfornuis weggetrokken, waar ze net haar hoofd ingestoken had. Dat was teveel voor Dirk en hij trouwde haar, met een gezicht van: vooruit dan maar, als 't niet anders kan! Je moet tenslotte mens blijven!

Een tijdje later mochten mijn vader en moeder op visite komen en ik mocht mee. Ik was een jaar of tien, denk ik. De ontvangst was hartelijk en het huis was enig ingericht, heel licht en modern maar waar ik helemaal weg van was, was een grote zwarte piano. In die tijd was ik trouwens weg van iedere piano. Pianospelen vond ik zalig en een piano was mijn allerliefste wens. Mijn ouders wisten dat wel maar ik kreeg er geen. 't Was te duur en ze zeiden altijd: 'Als je er eenmaal een hebt, speel je er toch niet op!' En daar was de kous mee af.

Misschien hadden ze gelijk maar dit was mijn kans, want deze piano was te koop. Voor 85 gulden en ik zag de hemel opengaan. Thuis zeurde ik net zolang tot mijn ouders beloofden dat ze iemand, die er verstand van had, zouden vragen naar de piano te gaan kijken. Een tijdje zweefde ik tussen hemel en aarde. Opstijgen of neerploffen. 't Werd neerploffen, want de piano bleek het geld niet waard te zijn maar ik geloofde het niet. Ze keken zo, vond ik, zo vreemd. Ze hadden vast en zeker besloten de piano wel te kopen, als verrassing.

Maandenlang schoot ik om 12 uur en om 4 uur als een raket van school naar huis, om te zien of de piano er al stond.

Dirk was inmiddels van baan veranderd. Die kon ik er dus ook niet voorzichtig naar vragen. 'Wat ben je tegenwoordig vlug thuis', zei mijn moeder wel eens. 'Mens,' dacht ik, 'je moest eens weten, dat ik je doorheb!' Ja, 't zou mijn ouders natuurlijk meer voldoening geven, als ik laat thuiskwam. Dan konden ze zeggen: 'Wat jammer, dat je zo laat bent. Nu staat al die tijd de piano er al!' Nee, die lol gunde ik ze niet.

De piano kwam nooit en mijn ouders hebben nooit geweten, welk spel ik in m'n eentje had opgevoerd. Jaren later hoorden we van Dirk, dat zijn dochtertje er zo mooi op kon spelen. Ze had talent, zei hij. Maar het deed me niets meer. Ik was er overheen.

Wet gewetensbezwaarden aan herziening toe

Bij de wet worden de voorwaarden genoemd waarop wegens ernstige gewetensbezwaren vrijstelling van de krijgsdienst wordt verleend. (Artikel 96 van de Grondwet).

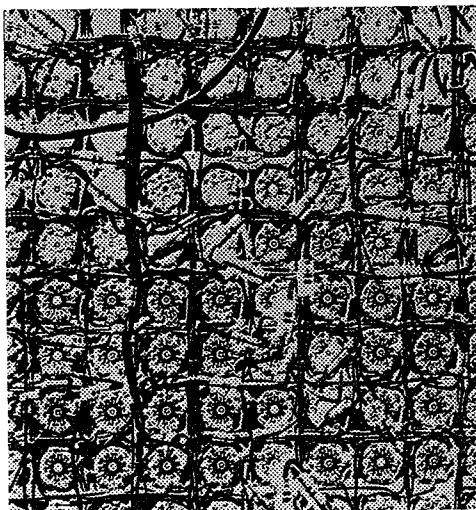
Ernstige gewetensbezwaren zijn de onoverkomelijke gewetensbezwaren tegen de vervulling van militaire dienst van hem, wiens godsdienstige of zedelijke overtuiging hem deelneming aan elk oorlogsgeweld verbiedt. (Artikel 2, eerste lid, van de Wet Gewetensbezwaarden Militaire Dienst).

Bovenstaande wetsteksten vormen de grond waarop een jongeman die weigert in militaire dienst te gaan als gewetensbezwaarde door de minister erkend kan worden. Dienstweigering op iedere andere grond wordt gehonoreerd met een veroordeling door de krijgsraad, gevolgd door gevangenisstraf. Het groeiend verzet hier tegen en tegen de erkenningsprocedure is voor de Vaste Commissie van Defensie in de Tweede Kamer aanleiding geweest twee hoorzittingen te beleggen, waarop de bij velen levende bezwaren op tafel konden komen. Op de hearing van 13 november heeft het Humanistisch Verbond zich openlijk aan de zijde der protesterenden opgesteld. Raadsman C. Uitenbogaard, die namens het Verbond sprak, legde o.a. de nadruk op de volgende punten:

- de inhoud van art. 2 Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst (WGMD);
- faciliteiten voor hen die als vrijwilliger uitgestuurd willen worden;
- het onderzoek van de gewetensbezwaarden;
- geestelijke verzorging voor tewerkgestelde gewetensbezwaarden;
- de VN-diensten en de Rampendienst aan het leger te onttrekken.

ARTIKEL 2

Het erkenningsbeleid is in strijd met de overwegingen die hebben geleid tot de formulering van de huidige wetstekst. Getoetst aan de Grondwet vertoont deze tekst ook zwakte. In 1962 was de minister van defensie van mening dat de oude omschrijving niet geheel meer kon voldoen, 'gezien de veranderingen, welke zich in de gewetensvorming over deze kwestie hebben voltrokken'. De minister streefde daarom naar een aanmerkelijke verruiming, waarbij hij ook hem kon erkennen die deelneming aan de specifieke functie van het militaire apparaat op grond van zijn godsdienstige of zedelijke overtuiging afwijst. Onder die specifieke functie verstond de minister: de geschiktheid tot het aanwenden van wapengeweld tussen de staten. Daarbij werd bewust een belangrijke en essentiële beperking van de gewetensbezwaren aangebracht: de overtuiging moest zich uitspreken tegen ieder wapengeweld tussen staten. Enkele parlementariërs hebben daarop gepleit voor een nog zuiverder formulering, juist met het oog op de beoogde verruiming van de erkenningsmogelijkheid. Ze stelden voor de omschrijving 'elk oorlogsgeweld' te kiezen. Dat was geen verdergaande verruiming, dachten zij, maar een zuiverder bewoording van de wet. De minister nam dit over en weigerde de term oorlogsgeweld te omschrijven. Dat moest aan de Commissie van Advies worden toevertrouwd, meende hij.

Nu blijkt achteraf dat de interpretatie van de term oorlogsgeweld ook en juist door de Commissie van Advies (die in eerste instantie een jongen wel of niet erkent - de minister neemt dit advies altijd over) veel ruimer gebeurt dan hierboven is beoogd. Daardoor wordt het doel gemist.

Van oorlogsgeweld spreekt de commissie ook in geval van bepaalde dwangacties in VN-verband, gewapend verzet in dictatuurstaten en revolutionaire acties van onderdrukte volken in Zuid-Amerika. Die geweldsvormen laten zich duidelijk onderscheiden van oorlogsgeweld als wapengeweld tussen de staten.

Zonder nader zedelijk onderscheid wordt tegenwoordig menig verzoeker daarom te licht bevonden. Van hem wordt immers geëist dat hij zich in geweten keert tegen 'elk oorlogsgeweld', als hij slechts gewetensbezwaren heeft om te dienen in het Nederlandse leger, dat slechts bepaalde functies heeft. Er is dus sprake van een 'overvraging' van de verzoeker, tenzij hij absolute geweldloosheid aanhangt. Een dergelijke beperking (beter gezegd: discriminatie) van bona-fide gewetensbezwaarden was niet de bedoeling van de wetgever. Het streven was zoveel mogelijk beperking en discriminatie weg te nemen, gelet op de tekst van de Grondwet. Vanwege de grote bezwaren die kleven aan de formulering 'wapengeweld tussen staten' zowel als aan de term 'elk oorlogsgeweld' stelt het Humanistisch Verbond daarom voor als tekst van art. 2 WGMD:

'Hij die op grond van zijn godsdienstige of zedelijke overtuiging ernstige gewetensbezwaren heeft tegen de vervulling van militaire dienst kan daarvan worden vrijgesteld.'

ONTWIKKELINGSHULP

Wie als vrijwilliger naar een ontwikkelingsland wordt uitgestuurd en daar drie jaar heeft gewerkt, hoeft na terugkomst niet meer voor eerste oefening op te komen, maar wordt bestemd tot buitengewoon dienstplichtige. Sommige jongens die niet in dienst willen, kiezen voor deze mogelijkheid (en hoeven dus geen beroep te doen op de WGMD).

Als zij als 18-jarigen worden afgekeurd voor ontwikkelingswerk, moeten ze in dienst. Maar is 18 jaar een leeftijd waarop men dat in alle gevallen kan vaststellen? De bestaande faciliteiten zouden moeten worden verruimd met de mogelijkheid van uitstel van eerste oefening aan jongens onder de 21 jaar, want dat is een leeftijd waarop beter vastgesteld kan worden of zij inderdaad voor ontwikkelingswerk geschikt zijn.

ONDERZOEK

Gezien het doel dat het moet dienen is het z.g. sociaal onderzoek van hem die een beroep doet op de WGMD veel te uitgebreid. Veel zaken waarover rapport wordt uitgebracht zijn doorgaans niet van direct belang. Het betekent vaak een onnodig indringen in de privé-sfeer. Het onderzoek moet slechts gericht zijn op de persoon, of het een serieuze vent is die zich reenschap geeft van zijn daden.

Elke verzoeker wordt bovendien aan een psychiatrisch onderzoek onderworpen. Behalve dat dat sterk riekt naar wantrouwen omtrent de eerlijkheid, getuigt het ook van een merkwaardige vooringenomenheid: 'Wie niet in dienst wil moet naar de psychiater'. Ook al omdat dergelijke onderzoeken vaak slechts een paar minuten duren, zou het een verbetering zijn, als *alleen in twijfelgevallen* dit onderzoek wordt toegepast.

Het eigenlijke gesprek met de commissie van advies, draagt tegenwoordig meer het karakter van een verhoor. De commissie heeft echter slechts tot taak na te gaan of het beroep op de wet gegrond is en daarom zouden de leden de verzoekers meer op hun gemak moeten stellen, hen stimuleren en eruit halen wat erin zit; want menig keer kan de verzoeker zich met moeite uitdrukken. Hij is nerveus, want in een half uur wordt beslist over een stuk van zijn leven! De commissieleden zouden beter moeten onderscheiden: het zuiver zedelijk gevoelen en het vermogen dat in woorden uit te drukken. In tegenstelling tot de huidige procedure zou de commissie in geval van twijfel de verzoeker niet af moeten wijzen. Daarmee zou ze recht doen aan het grondrecht van de eerbiediging van het geestelijk bestaan van de enkele mens.

VERVANGENDE DIENST

Als een gewetensbezwaarde erkend is, moet hij vervangende burgerdienst doen. Er zijn verschillende 'werkverschaffingscentra' waar men deze jongens kan tegenkomen: Kamp Vledder, Staatsdrukkerij, Staatsbosbeheer e.d. Het Humanistisch Verbond wijst erop dat deze categorie niet of nauwelijks geestelijke verzorging geniet. Binnen de krijgsmacht is deze verzorging redelijk op gang gekomen, maar de tewerkgestelde burgerdienstplichtigen staan wat dit betreft in de kou, omdat geestelijke verzorging (ook van confessionele zijde) niet in hun dagrooster is opgenomen.

KEUZEMOGELIJKHEID

Indien men dienstplichtigen de keus zou laten binnen het militaire apparaat dienst te doen, of daarbuiten dienst in VN-verband te doen, of deel te nemen aan een niet-militaire rampenbrigade, zou een aantal dienstplichtigen geen beroep op de WGMD hoeven te doen. Een andere mogelijkheid zou zijn de VN-dienst en de Rampendienst onder vervangende dienst te rangschikken, zodat niet militairen, maar erkende gewetensbezwaarden voor deze taken in aanmerking kunnen komen. C.V.

Konferentie-voorzitter professor Van Dooren konstateerde in zijn voorwoord, dat het, bij zijn weten, voor het eerst was, dat de Stichting Socrates aandacht vroeg voor een muzikaal onderwerp. Wel waren er eerder zg. culturele onderwerpen aan de orde gesteld, waarbij men op zoek was gegaan naar het mensbeeld in de moderne literatuur.

De musikologe mevrouw Marcenaro signaleerde, hierop aansluitend, een opvallende verschuiving van aandacht naar de positie en het handwerk van de hedendaagse kunstenaar. Er wordt alom over gedacht, geschreven, gesproken en zelfs gedemonstreerd. Maar zijn wij inderdaad van de kunst vervreemd? Is er een verwijdering ontstaan tussen de hedendaagse kunst en het voor kunst ontvankelijke publiek? Zij wees op het verschijnsel van de cultuurspreiding, die mogelijk werd gemaakt door moderne reproductie-technieken, maar vanwege de ermee gepaard gaande kommercialisering nog slechts aanleiding geeft tot kontakten tussen verkopers en konsumenten van kunst. Is het publiek de kunst gaan zien als een gebruiksvoorwerp, als decoratie of als mode-artikel, dat voor ons klaar ligt in onze immense warenhuizen? De kunstenaar speelt hierbij nauwelijks een rol, het is de vraag die het aanbod is gaan bepalen. En hoe zou het grote publiek vragen naar iets, dat nog onbekend is, dat nog niet aangeprezen kan worden, althans niet als gegarandeerd meesterwerk, terwijl men kan kiezen uit een grote voorraad in de loop der eeuwen geproduceerde en vervolgens geselecteerde meesterwerken, die men veilig mooi kan vinden. En, zo vroeg Mevrouw Marcenaro zich verder af, verwacht het publiek misschien dat de kunstenaar blijft werken in de vertrouwde stijl van zijn grote voorgangers? Zij noemde dit een vorm van oneerlijke concurrentie: aan de vraag van het publiek wordt buiten de kunstenaar om voldaan en wat hij maakt wordt niet in productie genomen. De komponist Jan Wisse stelde later op de (land)dag, dat het voor een vakman niet moeilijk is, om in welke stijl dan ook te komponeren, maar dat de meeste komponisten niettemin de moeizame eigentijdse weg gaan, waarbij zij het risico lopen niet gespeeld en niet begrepen te worden. Een dergelijke verhouding heeft geleid tot de situatie, waarin publiek en kunstenaar elkaar steriel esoterisme en burgerlijke bekrompenheid verwijten.

Het atonale experiment, de gelijkberechtiging van alle tonen

De inleidster trachtte de bestaande argwaan en het wantrouwen jegens de moderne komponist te verduidelijken door te wijzen op het als eigenmachtig opgevatte experiment van Schönberg met een geheel nieuwe muzikale ordening, de twaalftoons-reeks. Nog altijd wordt dit experiment door velen gezien als een soort heiligschennis. Mevrouw Marcenaro vreesde, meer in het algemeen, dat de aanwijsbare nadruk op het experiment, op het ambachtelijk aspekt, ten koste van de verlangde expressiviteit, heeft geleid tot de gekonstateerde kloof. Daar komt nog bij, dat het publiek de grens tussen experiment en kunstwerk op een andere plaats legt dan de komponist, zodat de vervreemding nog veel eerder is begonnen dan men dacht. Het muzikale horen is achtergebleven bij het muzikale scheppen en wel op de grens van tonale en atonale muziek.

Uitvoerende kunstenaars of notenklerken

Ook de uitvoerend musikus, vakman op hetzelfde terrein, is vervreemd van de hedendaagse muziek en lijkt in die situatie aan de zijde van het publiek te staan. De inleidster vestigde er de aandacht op, dat sommige partituren, die immers als inspiratiebron moeten dienen, een grafisch beeld vertonen, dat doet denken aan een molekuul-formule, een verkeersplein of een schilderij van Mondriaan en maar zelden aan een muziek-notatie. Door de

Algemene najaarskonferentie Humanistische Stichting Socrates

vervreemding door eksperiment in de kunst

'Er is niet alleen een verwijdering, een vervreemding ontstaan tussen de moderne komponist en zijn publiek, maar ook tussen de moderne komponist en de uitvoerende kunstenaars' (M. Marcenaro-Huygens).

'De moderne komponist heeft niet alleen het recht, maar zelfs de plicht op zijn radikale weg verder te gaan, omdat hij de maatschappelijke functie heeft het publiek steeds weer wakker te maken' (Jan Wisse).

komponisten wordt dan ook wel erkend, dat gedeelten van de kompositie onspeelbaar-moeilijk zijn en dat het jaren kan duren, voordat de uitvoerend kunstenaar het tot zijn geestelijk eigendom heeft gemaakt. Jan Wisse stelde daar tegenover, dat de muziek vergeleken met andere kunsten in het nadeel is, dat er bemiddelaars, uitvoerders aan te pas moeten komen. Als notenklerken kunnen die soms uiterst vreemd met het materiaal omspringen. De neiging bestaat dan ook om de uitvoerend kunstenaar uit te schakelen door het gebruik van elektronische apparatuur, waarmee het al aangeduide wegvallen van de verschillen tussen de arts en de sciences nog eens ekstra wordt benadrukt.

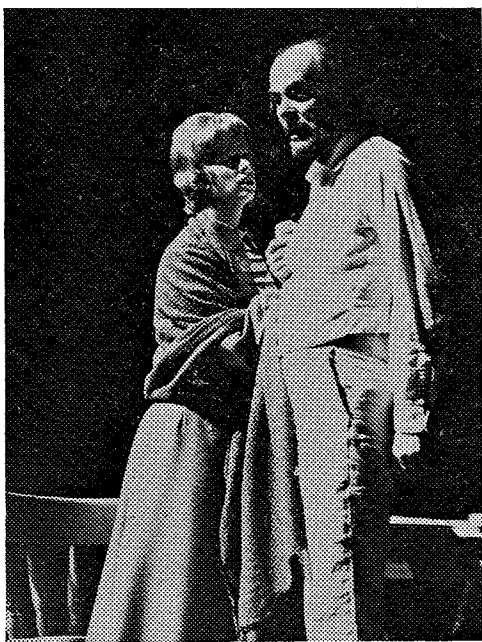
Muzikaal herkauwen en ander culinair genieten

Zou het experiment er wel de reden van zijn, dat kunstenaar en publiek uit elkaar gedreven zijn? Komponist Wisse was van mening, dat ieder belangrijk muziekstuk als een hoogst individueel experiment beschouwd kan worden. Maar dat leidde in het verleden nooit tot de kloof die wij nu konstateren, zelfs niet bij Monteverdi, die zijn publiek kon meenemen over de breuklijn tussen polyfonie en harmonie. Na 1830 evenwel liet zich een steeds sterker wordende historiserende tendens gelden in het konsertleven, met muzikaal herkauwen, zoals de inleider het noemde, waardoor er van verjonging van het repertoire steeds minder terecht kwam. Mevrouw Marcenaro merkte later in de discussie over de communicatiefunctie van de muziek op, dat een mededeling treft als deze onverwacht is en dat een muzikaal klichee eigenlijk geen inhoud heeft. Maar zulks mag toch ook kennelijk niet al te onverwacht zijn. Jan Wisse zag het grote publiek nog passief culinair genieten van wat er sinds de Renaissance allemaal is geschreven, terwijl de komponisten reeds sinds 1910 in een van die eeuwen door de atonale breuk gescheiden nieuwe stijlperiode werken, onbemind en onbegrepen. Hij had overigens de indruk dat grotere groepen in de samenleving nu zo langzamerhand gaan waarnemen, wat de kunstenaars met hun gevoeliger natuurlijke radarapparatuur reeds veel eerder signaleerden en aan de man probeerden te brengen.

Spanning en ontspanning rondom de centrale toon

Zijn publiek in de Internationale School voor Wijsbegeerte berustte, afgaande op de bijna algemene en soms heftige discussie, in ieder geval niet in de haar door een jong socioloog spontaan toegeschreven vervreemding. Een regelmatig terugkerend thema in de gedachtenwisseling was de normaliteit of noodzakelijkheid van het melodieuze, tonale en harmonische element in de muziek. Zoals gesteld tegenover onze gewinning aan de traditie of ons gekonditioneerd zijn door de museum-muziek. Hierbij werd de 'wekker-functie' van de moderne muziek in het geding gebracht, gericht op het openbreken van een gesloten en de ontwikkelingen stagnerend verwachtingssysteem. Met een recent werk van Stockhausen werd een poging daartoe ondernomen; bij navraag bleek slechts een enkeling er volmaakt onverschillig onder te kunnen blijven. Dat weinigen het ook nog mooi vonden, hoeft op zichzelf niet te wijzen op het uiteindelijk aanvaarde achterlopen van het publiek. Dat de bedoelde mededeling of boodschap niet helemaal over kwam, werd ook wel toegeschreven aan verdringing van al het mogelijk onrustbarende en bedreigende, dat kennelijk door Stockhausens radarapparaat werd opgevangen. Vandaar waarschijnlijk 'the men who converse, discuss, argue politics, fight, shake hands, shut up, then walk up the mountain side to view the firmament', waarmee Charles Ives zijn stuk 'Arguments' voor strijkkwartet bevolkte. Alleen de bergen ontbraken in Amersfoort. J.

Dappere ondernemingen van Globe en Theater

Nu het toneelseizoen zo roerig en verwarrend is begonnen – waarover de volgende keer meer – lopen enkele alleszins vermeldenwaardige prestaties de kans in het tumult onder te gaan. Er zijn immers twee moedige regisseurs aan het werk, die uitdagende voorstellingen hebben tot stand gebracht. Ton Lutz heeft het zich dubbel moeilijk gemaakt. Hij heeft kort na de dood van Pjotr Sjarov, die voor ons land een Tsjechov-model heeft geschapen met tal van prachtige door hem geregisseerde voorstellingen, een geheel eigen opvatting van Tsjechovs toneelstuk *Oom Wanka* ten tonele gebracht met zijn gezelschap Zuidelijk Toneel GLOBE. Daarenboven was er net een hoogst indrukwekkende voorstelling in ons land te zien geweest ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van het Nederlandse Centrum van het Internationaal Theater Instituut van Tsjechovs *Drie Zusters*. Daar hadden twee grote toneelkustenaars als de regisseur Otomar Krejca en de verzorger van het toneelbeeld Josef Svoboda hun schouders onder gezet, toen zij met het Praagse gezelschap Divadlo Za Branou (Theater achter de Poort) een korte tournee door ons land maakten.

Oom Wanka is een van Tsjechovs moeilijkst te realiseren stukken, maar het is Ton Lutz, die de titelrol speelde in zijn eigen regie, gelukt om los te komen van de zeer sterke invloed van Sjarov. Het is een voorstelling geworden, waarin misschien de sfeer wat erg kil kan aandoen, omdat de nostalgie naar het oude Rusland, die Sjarov zo sterk wist over te brengen, afwezig was. Maar de winst was een grote helderheid en over het algemeen een direct menselijke benadering van de figuren, die elk voor zich een stuk geïsoleerde teleurstelling in

het leven presenteren. Afgezien van de aanpak in zijn totaal heeft deze voorstelling ten minste drie meesterlijke vertolkingen opgeleverd. Van André van den Heuvel als een smetteloze dokter Astrov, van Petra Laseur als een hoogst verrassende, ontroerende Sonja (het lelijke meisje dat haar liefde als een vergeefse aan-doening moet verwerken) en Ton Lutz als Oom Wanka, die zichzelf overschattende, warmbloedige mislukkeling, die vecht tegen eigen verblindingen.

Shakespeare

Hans Croiset heeft met de Toneelgroep Theater de uitdaging gezocht in zijn regie van Shakespeare's *Troilus en Cressida*. Immers nog tijdens het Holland Festival is de Royal Shakespeare Company te gast geweest met een overrompelende voorstelling van dit bitter-cynische stuk. Een anti-oorlogstuk en evenzeer een ontluisterend stuk waar het de liefde betreft. Er blijft niet zo heel veel heldhaftigs over bij Shakespeare's behandeling van de Griekse en Trojaanse helden en het animale liefdesspel rond de schone Helena. Evenmin als bij de Engelse troep waren er bij de Arnhemse steracteurs in de weer, maar beiden hebben een voorstelling gegeven, die het aankijken dubbel en dwars waard waren. Carol Linsen speelde een lyrische Troilus en Christine Ewert kwam een heel eind met het sensuele kind Cressida. Een ontluisterd Romeo en Julia-paar. De helden waren zo twijfelachtig in hun heldendom als Shakespeare ze gewild kan hebben. Arthur Boni zo afzichtelijk als de door de pokken en wat al niet geschonden aanklager van alles wat de maatschappij te bieden heeft, Thersites en Piet Römer, als gast, een meer dan kostelijke, stompzinige Ajax. In elk geval heeft Hans Croiset met zijn regie bewezen, dat, tot ons aller schande, een zo fel anti-oorlogstuk na ruim drie eeuwen nog hoogst actueel is.

B. STROMAN

Ton Lutz en Petra Laseur in *Oom Wanka* van Tsjechov.

Record ledenverlies van de kerk in West-Berlijn

In de 'Freigeistige Aktion', het blad van onze zusterorganisatie in West-Duitsland lezen wij een artikel, waarvan wij de vertaling onze lezers hierbij aanbieden.

De protestantse kerk in West-Berlijn heeft een commissie opdracht gegeven een onderzoek in te stellen naar het ledenverlies en de motieven, die daartoe hebben geleid. De kerk heeft alle aanleiding zich met dit verschijnsel bezig te houden, omdat het ledenverlies steeds ernstiger wordt.

Heden ten dage bedraagt het aantal protestanten niet meer zoals vroeger meer dan 70%. De op één na grootste groep wordt in West-Berlijn thans gevormd door degenen, die de kerk hebben verlaten. Zij overtreffen verre het aantal katholieken. De objectieve toeschouwer zal desondanks verbaasd zijn, dat toch nog bijna 7/10 van de West-Berlijners lidmaat van de protestantse kerk is; hoewel – om slechts een ander cijfer te noemen – niet eens 2% kerkganger is.

De gemeenten der beide grote godsdiensten omvatten echter ook de kinderen. De doop brengt ledenwinst. Geen andere organisatie kan het zich permitteren onmondige kinderen in zijn gemeenschap op te nemen. Een dergelijke bevoorrechte handelwijze is in strijd met de principes van een vrije maatschappij en het is een kwalijke zaak, dat men met grote onverschilligheid hieraan voorbijgaat zonder hierop

kritiek te leveren. Weliswaar is reeds hier en daar de wens naar voren gekomen, het innen van de kerkelijke belasting niet door organen van de staat te doen plaatsvinden, maar het is nog een lange weg tot het realiseren van deze wens.

De protestantse kerk is volgens het verslag van de commissie over het toenemende ledenverlies zeer verontrust. 15 jaar geleden was het ledenverlies in West-Berlijn nog minder dan 4000 per jaar. Sedert 1958 overschreed het verlies het getal van 6000 per jaar – met uitzondering van de jaren 1961 tot 1963, in welke periode het totale verlies 17.000 was. Terwijl echter in 1967 6350 leden de kerk de rug toekenden, waren het in het daaropvolgende jaar 9060, dus 43% meer. In het eerste kwartaal van dit jaar lieten zich reeds meer dan 2900 leden afvoeren. Zo zou dit jaar het ledenverlies een record kunnen bereiken. Wij zullen zien, of de tienduizend-grens wordt bereikt of overschreden.

Zoals echter reeds werd opgemerkt, levert het doop-ritueel de kerk nieuwe lidmaten op. Van alle kinderen werd 71,8% protestant gedoopt, dus procentueel meer dan het aandeel van de protestantse bevolking. De kerkelijke begrafenis verminderden tot 85,1% tegen 88,6% in het vorige jaar. Rond een derde deel van de protestantse lidmaten liet hun huwelijk kerkelijk inzegenen; bijna twee derde deel sloot alleen een burgerlijk huwelijk. Niettemin kon een lichte stijging van het aantal kerkelijke huwelijken van 35,4% tot 36,7% in het afgelopen jaar worden vastgesteld.

De commissie van onderzoek stelt vast, dat de belangstelling voor de kerk reeds na de bevestiging afneemt. Wanneer dit zo wordt uitgedrukt, dan is dat huichelachtig. De belangstelling was er ook daarvoor nu eenmaal niet en kinderen werden hier op een manier, die pedagogisch ontoelaatbaar is gedwongen een vorm van onderwijs te volgen, die zij niet wensen. Tegelijkertijd ligt hierin de bekentenis opgesloten van het fiasco van het godsdienstonderwijs, dat hiermede zijn negatieve resultaten aantoonde en tenslotte is het een protest tegen de oudere generatie, die kinderen een vorm van onderwijs laat volgen, dat zonder enige waarde voor hen is geweest.

Ter verontschuldiging van die oudere generatie zou men kunnen zeggen, dat het teveel gevegd was, toen ze erover moesten beslissen of ze hun kinderen confessioneel – een andere vorm heeft men hun zelden geboden – godsdienstonderwijs moesten laten volgen. Zij waren de gevangenen van instituten, waarmede zij waren opgegroeid en waarvan ze de vermolmdheid niet konden zien. Het ledenverlies mag dan de clerus schokken, voor de humanist is het hoopgevend, daar het een vooruitzicht op het uiteenvallen van vermolmden structuren biedt ten gunste van een ontwikkeling, die levensbeschouwelijke en zedelijke vragen uit het leven en uit de ontwikkeling der maatschappij oproept. Tijdens de laatste 'Dag der Kerken', werd door een spreker het afschaffen van het godsdienstonderwijs geëist. Misschien breekt het verstand door!

Dr. W. DORNFELDT

IK denk er ZO over

(De redactie behoudt zich het recht voor om brieven te bekorten)

DE DRIE IN BREDA, WIJ OF ZIJ?

De morele waarde van een volk blijkt o.a. uit zijn rechtspleging. Wat ons met name in het nationaal-socialisme zo heeft tegengestaan is dat wat men daar voor recht heeft laten doorgaan. Velen zijn tijdens de bezetting in het verzet gegaan juist omdat ze de onmenselijkheid van het nazi-recht niet meer konden verdragen. Na de oorlog, zo meenden zij, zou het recht (weer) worden gebaseerd op de ethische beginselen van christendom en humanisme, zoals:

Afwijzing van wraak of vergelding. (Het germaanse oog om oog, tand om tand-principe.)
Afwijzing van de doodstraf. Rechters en andere wetsdienaren moeten moreel hoogstaande mensen zijn. Van dezen mag men niet eisen, dat ze een moord met voorbedachten rade plegen. Bovendien kan ook een rechtbank fouten maken. De doodstraf maakt herstel van dergelijke fouten onmogelijk.

Toepassing van straf als middel tot correctie. Zonder deze mogelijkheid is straf slechts wraak-oefening. Dit geldt ook voor de doodstraf en voor levenslang zonder op jaren stelling.

Vaststelling van de strafmaat naar de ethische normen die in onze samenleving gelden en niet naar de maatstaven van de misdadiger zelf. Bijvoorbeeld *niet* de redenering: 'hij kende geen genade, dus kan hij ook geen beroep op genade doen.'

De andere grondslagen laat ik hier nu maar buiten beschouwing.

Maar wat gebeurde er na de bevrijding? Een groot aantal mensen bleek met de nazi-ideologie te zijn besmet, alleen noemde men nu vergelding of wraak oud-testamentisch in plaats van teutoons.

Een groot deel van het verzet bleek te hebben bestaan uit aanhangers van een ander totalitair regime, waarvan de rechtspleging bijna even walgelijk was als die van de nazi's (Moskou 1936). Het redelijke deel van de bij de rechtspleging betrokkenen heeft toen tot een compromis besloten. Bijltjesdag moest voorkomen worden (= eigen richting, zonder proces), daarom gaf men gedeeltelijk toe aan degenen die om wraak riepen. De doodstraf werd op beperkte schaal ingevoerd. Kenmerkend is, dat niet de ergsten werden terechtgesteld, maar de bekendsten (Blokzijl). Het 'rechtsgevoel' van het volk moest immers bevredigd worden. (Vergelijk: gesundes Volksempfinden).

Gelukkig heeft men deze, Nederland onwaardige, vorm van rechtspleging, waartoe men door de omstandigheden gedwongen was, zo snel mogelijk weer verlaten, al lopen er nog steeds rechters rond, die prat gaan op hun heldendaden uit deze tijd. Waar wij eens aan zouden moeten denken is, dat het in ons rechtsbestel in de eerste plaats gaat om onszelf en pas daarna om degenen die de misdaad hebben begaan. Het zijn *onze* normen, die gehanteerd worden.

Als wij t.a.v. de drie in Breda een uitzichtslus levenslang wensen te handhaven (wat zinlozer en onmenselijker is dan de doodstraf) dan schieten wij in onze rechtspleging te kort. Wat die drie lieden verdiend hebben heeft daar niets mee te maken. Vergelding is zinloos; zeker in deze gevallen, omdat zij toch maar één leven te geven hebben tegenover de vele levens van hun slachtoffers.

Maar het is m.i. een schandaal, dat wij in ons midden een instituut dulden, waar *onze* rechts-

normen niet gelden en een nationaal-socialistisch wraakrecht in stand wordt gehouden. Dat juist is m.i. de grove belediging voor de illegaliteit en de nabestaanden van de slachtoffers. Het recht waarvoor zij geleden en gestreden hebben heeft niet gezegevierd!

De organisaties van de betreffende groepen hebben zich anders uitgesproken, maar wat zegt dat eigenlijk? We weten allen, dat in de illegaliteit rijp en groen, links en rechts, zelfs gaaf en rot, door elkaar heeft gezeten, verbonden door dat éne doel: verzet tegen de nazi's. Wie is het, die heden als woordvoerder voor de illegaliteit optreedt? Hoe weten deze lieden hoe de illegaliteit over deze dingen denkt?

Het Humanistisch Verbond, welks hoofdbestuur zich zo graag uitspreekt over allerlei zaken, waarbij het humanisme slechts zijdelings, of in het geheel niet betrokken is (VPRO), heeft zich tot op heden opvallend op de vlakke gehouden t.a.v. deze kwestie, die wel degelijk onze normen van redelijkheid, menselijkheid en recht tot in de wortel raakt. Wij denken overal verschillend over, maar dat mag ons niet verlammen als het er om gaat op grond van onze opvattingen verantwoordelijkheid af te leggen. Dat wij hiermee zelfs nog achter de bisschoppen aankomen is wel een teken aan de wand.

R. SLUIJTERS, Arnhem

P.S. In de Tweede Kamer heeft een communiste (ex-anarchiste) bij de behandeling van deze zaak een doek ontrold met de leuze: 'dood aan het fascisme'. Waar ze tegen is, is wel duidelijk, maar waar is ze voor?! Is dat ons recht?

ZONDEBOKKEN

In Mens en Wereld van 11 oktober jl. is een artikelje overgenomen uit De Volkskrant van J. A. M. Mathijssen (arts). Er worden onder bovenstaande titel een aantal vervolgd en veroordeeld en vervolgd door opvallende burgers... allemaal min of meer respectabele leden van de meerderheid.

Ik laat die tot tegenspraak uitlokkende fraaie eigenschappen van die vervolgers maar rusten. Het gaat mij om de bewering, dat 'in de rij der vervolgd en veroordeeld een nieuwe variant is gekomen: de kleine, maar groeiende groep van jonge mensen, voor wie de bestaande fatsoensnormen niet geloofwaardig meer zijn.'

Er worden dus volgens M. in Nederland mensen 'vervolgd', omdat zij een andere opvatting omtrent de moraal koesteren dan de meerderheid. Hoewel de wazigheid van het betoog, waarin geen enkel voorbeeld van die vervolging wordt genoemd, maakt, dat men naar de inhoud van de bewering moet raden, durf ik te zeggen, dat ze een pertinente onwaarheid is. Als er een geval kan worden genoemd, dat jongeren vervolgd worden om hun *meningen*, zal ik graag mee protesteren. Maar het protest zal niet nodig zijn. Zelfs moordenaars worden niet vervolgd om hun morele opvattingen, maar om hun *daden*. Niet alleen het koesteren, maar ook het propageren van nieuwe morele inzichten worden ongemoeid gelaten. De redactie van Sextant kan er ongehinderd mee doorgaan. Sterker: waar wetsbepalingen gedragingen, die niet meer zoals vroeger algemeen worden af-

gekeurd, met straf bedreigen, worden juist tegenwoordig die bepalingen of liberaler geïnterpreteerd, of men is bezig ze te wijzigen. Vermoedelijk heeft M. de vervolging van bezetters van het Maagdenhuis of andere gebouwen op het oog gehad. Er is hun echter niet het koesteren van afwijkende morele denkbeelden ten laste gelegd, maar het wederrechtelijk in bezit nemen van een gebouw, dat de gemeenschap toebehoort. Door de onvergeeflijke verwarring van daden met gedachten brengt de schrijver niet al te nauwlettende lezers op een dwaalspoor.

Terwijl er tegenwoordig een soort epidemie heerst van jongerenverering, een reactie op de even ongemotiveerde overdreven eerbied voor ouderen, terwijl jongeren alle gelegenheid krijgen hun (vaak onrijpe) denkbeelden den volke kond te doen door televisie en radio, in de regel zonder enig tegenspel van de presentator, komt men aandragen met het verhaaltje, dat zij als zondebokken worden vervolgd, omdat zij anders *denken* dan vele ouderen. De heer M. zal wel geen opzettelijke misleiding op het oog hebben gehad. Maar wat hem zeker kan worden verweten is gebrek aan zelfkritiek, het uiten van lichtvaardige beschuldigingen. Merkwaaardig, dat deze door Mens en Wereld verder worden verbreid onder het hoofd 'Kritisch Al-lerlei'.

J. J. FAHRENFORT, Baarn

Restauratie Erasmushuis

Nog voor de zomervakantie is besloten het Erasmushuis een beter aanzien te geven. De gevel blijft gehandhaafd maar krijgt een nieuw jasje aan. De entree wordt gemoderniseerd door de oude hal om te bouwen tot een receptie waar permanent een functionaris aanwezig zal zijn om het publiek een eerste informatie te geven en boeken of andere Verbonds-publicaties te verkopen.

Er is geruime tijd geleden een begin gemaakt met de uitvoering van het werk; tijdens de werkzaamheden bleken er helaas een aantal extra voorzieningen nodig te zijn waardoor ernstige stagnatie is ontstaan. Voor de kerstdagen zal alles echter gereed zijn, zodat de Oudegracht nog dit jaar een pronkstuk rijker wordt.

Radiolezingen

HILVERSUM I

Zondag, 7 december 1969: 9.45-10.00 uur: Mr. H. B. J. Waslander 'Schroom en verzet'.

Zondag, 14 december 1969: 9.45-10.00 uur: C. van Rijsinge: Nabespreking uitzending 16 en 30 november. (I)

Zondag, 21 december 1969: 9.45-10.00 uur: C. van Rijsinge: Nabespreking uitzending 16 en 30 november. (II)

Televisieuitzending

NEDERLAND I

Maandag, 15 december 1969: 22.25-22.40 uur:

'Ik ben niks'.

(In zijn jarenlange ervaring als geestelijk raadsman van het Humanistisch Verbond, heeft C. H. Schonk dit ontelbare malen ten antwoord gekregen als hij vroeg naar iemands levensovertuiging. Naderhand bleek dat men meestal wel 'iets' was.

Humanist? Velen denken dat dat iets moeilijks is, iets voor gestudeerde mensen. In zijn boekje 'Humanisme, ook uw kijk op het leven', en in deze uitzending, wil Schonk aantonen dat velen die 'niks' zeggen te zijn, een in wezen humanistische instelling hebben, ook al hebben ze niet gestudeerd.)

**BIJ HET BUREAU VOOR LEVENS- EN GEZINSMOEILIK-
HEDEN OP HUMANISTISCHE GRONDSLAG TE UTRECHT**

is in verband met uitbreiding der werkzaamheden plaats voor een

**maatschappelijk
werk(st)er**

in het bezit van het diploma VO

Degenen die de V.O. volgen of willen gaan volgen kunnen ook solliciteren.

Een deskundige staf en bureauleidster zijn aanwezig.

Sollicitanten (ook voor een part-time functie) worden verzocht schriftelijk of telefonisch contact op te nemen met het bestuur van het Bureau, Oude Gracht 152, Utrecht, tel. 030-24641.

ANNONCES

Homofiele man zoekt serieuze vriend. Brieven onder nr. 28 adm. Mens en Wereld.

Heer, 53, lengte 1.83, van duitse afkomst, introvert epicurist met brede belangstelling, zoekt jeugdige vriendin, begin 40, omgev. Amsterdam, voor een duurzame verhouding. Brieven onder no. 30 aan de adm. van dit blad.

Weduwnaar 70 jaar, ex leraar, vi-taal, fin. onafh., in bezit van auto, conf. part. flat in het Gooi bewo-nend, zoekt vriendelijke dame voor de huish. en als conversatie partner. Brieven onder no. 31 aan de adm. van dit blad.

Hoofdamtenaar zoekt per 2 janu-ari a.s. voor de duur van enige maanden een zit-slaapkamer met pension in Apeldoorn. Brieven on-der no. 32 aan de adm. van dit blad.

WIN EEN LID VOOR

HET h_v

Op 17 mei l.l. werd Prof. Dr. J. P. van Praag, bij zijn afscheid als voorzitter van het Humanistisch Verbond, een boek aangeboden, dat als titel draagt

De dag ligt nog voor ons

Een aantal vooraanstaande humanisten in binnen- en buitenland verleenden hieraan hun medewerking door hun bijdragen. De buitenlandse artikelen zijn in het nederlands vertaald.

Dit boek is nu ook beschikbaar voor onze lezers. Gebonden f 14,90; ingenaaid f 11,90; 214 blz.

Bestellingen uitsluitend door storting of overschrijving op postrekening 58 t.n.v. 'De Humanistische Pers' Utrecht.

Humanistische Stichting 'SOCRATES'
Oudegracht 152 Utrecht

Op 13 december 1969 belegt de stichting een beroepenconferentie over:

Strafrecht en sexualiteit

Pre-adviseurs: prof. mr. Th. W. van Veen
en mr. C. Gutter
Commentatoren: prof. mr. A. A. M. van Agt
en mr. A. Heijder

Voorzitter van de conferentie: prof. mr. J. A. Ankum.

Aan de conferentie kunnen deelnemen: juristen en anderen die beroepshalve met de problematiek worden geconfronteerd.

De bijeenkomst vindt plaats in de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort.
De toegangsprijs bedraagt f 4,- p.p. (Broodmaaltijd f 4,75 p.p.).

Inlichtingen bij het secretariaat van de stichting, tel. 030-24641.

Kalender 1970

De kalender 1970 van het Humanistisch Verbond, nu in geheel vernieuwde uitvoering.

De prijs is f 5.75

Uw bestelling zien wij gaarne tegemoet door storting of overschrijving van f 5,75 op postrekening 58 t.n.v. De Humanistische Pers Utrecht.

In de omschrijving: Kalender 1970.

Gezond natuurlijk leven is vegetarisch leven. Een gezaghebbend oordeel over de modernste stromingen op voedingsgebied vindt u in de 'Vegetarische Bode'. Een proefabonnement voor zes nummers ad f 2,50 zal u hiervan overtuigen.

Administratie: Admiraal de Ruijterweg 236 huis, Amsterdam W 2, postgiro 9266.

ORIËNTATIE

Kortgeleden verscheen de laatste brochure in de serie 'Wereldproblemen' van de Oriëntatiereeks. Het draagt de titel 'Communisme en democratie'.

Met dit verschijnen zijn er thans 4 volledige series, die wij hieronder noemen. Deze zijn nog verkrijgbaar tegen de prijs van f 2,50 per serie en te bestellen door storting of overschrijving op giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers - Utrecht.

Serie: Huwelijk en gezin

- 1 Verkering en verlovings
- 2 Trouwen
- 3 Gezinsvorming en opvoeding
- 4 Het gemengde huwelijk
- 5 Gezin en maatschappij

Serie: De mens en zijn wereld

- 1 Atoom en kosmos
- 2 Existentie
- 3 Evolutie
- 4 Autonomie
- 5 Relativiteit

Serie: Aziatische godsdiensten

- 1 Islaam
- 2 Confucianisme/Taoïsme
- 3 Hindoeïsme
- 4 Boeddhisme
- 5 Zen - Boeddhisme

Serie: Wereldproblemen

- 1 Het bevolkingsvraagstuk
- 2 Welvaart - armoede
- 3 Oorlog - vrede
- 4 Het rassenvraagstuk
- 5 Communisme en democratie